

ՆԱԽԹԱՐԴԻԻՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

ՖՐԻԴՐԻՇ ՄԱՐԻԱՆԵԱՆԻ

ՆԱՍՏԱԿ ԵՐՐՈՐԴ

Մեր երկրորդ նամակում խոստացել էինք մանրամասնօրէն խօսել պր. Ն. Կ. Շոնի ծրագրի և Պետերբուրգում նաւթարդիւնաբերողների կազմած պայմանագրի մասին:

Այսինքն պր. Շոնի ծրագրից: Ալդ պարոնը, մեր արտասահմանեան առևտուրը մի մարմնի ձեռքում կենտրոնացնելու համար, առաջարկեց մեր կէրոսինադործարանատէրերին կազմել ակցիոնէրական ընկերութիւն հետևեալ ֆիրմայով «Կաշնակցութիւն ռուսաց կերոսինադործարանատէրերի»:

Ընկերութեան նպատակը պսպէս էր որոշած. «բարեկամ և համակերպել Ռուսաստանից դուրս հանած նաւթալին արդիւնքների վաճառը, օտարերկրեալ վաճառականներին և նաւթարդիւնաբերողներին հետ համալծաշնութիւն կապացնելով հում նաւթի և նրանից ստացած արդիւնքների համար կառուցանել շտեմարաններ, գրաւական տալ ապրանքների երաշխաւորութեամբ. վճարել ճանապարհաւաքն և առհասարակ անպիսի ծախքերը, որոնք լինում են ապրանքի մինչեւ վաճառման ժամը. նաւթարդիւնքների վաճառելու համար կազմել գործակալութիւններ, նշանակել կոմիսիոնէրներ, խնամել և տարածել ռուսական նաւթարդիւնք պարունակող նաւազնացութիւնը օտար ջրերում»:

Այժմ մենք առաջ կբերենք այդ ընկերութեան կանոնադրութեան գլխաւոր կէտերը: Ընկերութեան մալր գրամագլուխը պիտի կազմէր 3000 հատ ակցիա 10000 ռուբլի արժողութեամբ իւրաքանչիւրը, 3000 հատը սկզբում պիտի բաժանէր Բագու և Նրա շրջակայքում կերոսինի գործարաններ ունեցողներին, իսկ մնացեալը ըստ պահանջման. ա) ահ գործարանատէրերին, որոնք, կանոնադրութիւնը հաստատելուց հինգ ամիս անցած, դեռ միացած չեն լինիլ դաշնակցութեան: Բ) ահ մարդկանց, որոնք գործա-

րաններ կը շենեն դաշնակցութեանը օրինական կերպարանք ստանալուց չնտու և դ) առհասարակ ռուսահայտակ գործարանատէրերի, որոնց գործարանները գտնուում Բագուից և Նրա շրջակայքից զուրա Ակցիաներ կարողեն ձեռք բերել միմիայն կերտսինի գործարանատէրեր, թէ ինչքան ակցիա լատկացնել իւրաքանչիւր գործարանատէրին, ալդ հարցը վճռում է ընդհանուր ժողովը ինկատի առնելով նրա գործարանի արդիւնաբերութեան չափը, Դաշնակցութեան գործը կառավարելու համար թէ ալտեղ և թէ արտահասման սահմանում է վարչութիւն հինգ զիրեկտորներից: Ամենայն տարի վարչութիւնը պարտաւոր է ներկայացնել ընդհանուր ժողովին ի հաստատումն իւր ապագայ գործունէութեան նախագիծը: Ակցիայի տէրը ընդհանուր ժողովին մասնակցում է կամ ինքը անձամբ, կամ ուղարկում է իւր հաւատարմատարին. սակայն երկու հաւատարմատարից աւելի ուղարկելու իրաւունք չունի. ընդհանուր ժողովում հարցերը վճռում են ձայների $\frac{2}{3}$ մեծամասնութեամբ. ընկերութիւնը իւր գործունէութիւնը կը դադարեցնի ա) ընդհանուր ժողովի վճռով և բ) եթէ նա մալր դրամադլիսի $\frac{3}{5}$ մասը արդէն կորցրած լինի իւր վնասներում և թէ ակցիաների տէրերը մէկ տարւալ ընթացքում տարեհաշիւը հաստատելու օրից չեն լրացնի ալդ պակասը: Ահա ալդ հիմունքների վերալ էր կազմած լինեալ ծրագիրը: Ալդ ծրագրի մէջ մենք ոչինչ բարդ բան չենք տեսնում. նա իրագործելի է և շատ հեշտ կերպով:

Տեղական կերտսինագործարանատէրերից մէկը, պ. Յ. Ղուկասեանը, ալդ ծրագիրը մի զեկուցման հետ, որտեղ նկարագրում է մեր վաճառականների դրութիւնը, ներկայացրեց մանուֆակտուրայի և արդիւնաբերութեան զեպարտամենտի զիրեկտոր գաղտնի խորհրդական պր. Վ. Ի. Կաւալեւսկուն: Ալդ զեկուցման մէջ պարունը ի միջի ալուց ասում է. «ալս երկու տարւալ կրիդիսը իւր անընդհատ վնասներով, կատարելապէս խել է միւր գործարանատէրերի ձեռքից նոցա բոլոր ազատ միջոցները և ալդ չինչին դումարը, 2,000,000ը, որը անհրաշեթտ է ակցիոններական ընկերութիւն հաստատելու համար, հաղիւ թէ կարելի լինի ճարել Բագու: Սակայն ալդ անլարմարութիւնը հարկաւոր է հեռացնել և հէնց ալդ պատճառով անհրաժեշտ է միաժամանակ կանոնադրութիւնը հաստատելու հետ սահմանել պետական բանկի մասնակցութեամբ չատուկ վարկ ակցիանելը առնելու համար: Ալդ վարկը կարելի կլինի ապահովացնել գործարանատէրերին պատկանեալ կալքերով, գործարաններով և պարտաթղթերով:»

Պր. Կաւալեւսկին ալդ ծրագիրը զեկուցման հետ ներկայացնում է նորին բարձր զերազանցութիւն ֆինանսների մինիստր պր. Ա. Ի. Վիտտէին, որը և թուլատրում է հրաւիրել Պետերբուրգում նաւթարդիւնաբերողների և կերտսինագործարանատէրերի մի ընդհանուր ժողով, իրերի գրութեան հետ աւելի մօտիկ ծանօթանալու և քննելու նպատակով: Առա-

Ֆինանսների մինիստրութեան մէջ, նաւթարդիւնաբերական գործը այն ատորձանի կերպարանափոխել է դէպի վատը, որ կարելի է ասել, թէ նա գտնւում է կրիտիկական դրութեան մէջ: Ահա, այդ է ստիպում մտածել և որոնել միջոցներ նորան այդ դրութիւնից հանելու: Ապա նստին չալտնելով՝ թէ ինչ նպատակով է հրաւիրւած այդ ժողովը՝ շարունակեց. «Այդ հարցի սկզբնական քննութեան ժամանակ Ֆինանսների մինիստրութիւնը այն կարծիքի է հղել, թէ այն բոլոր միջոցները, որոնք գործ են դնւելու նաւթարդիւնաբերական գործը վերականգնելու նպատակով, իրական նշանակութիւն կունենան այն դէպքում, եթէ իրանք գործարանատէրերը գործի ներքին կանոնաւորութեամբ և կազմակերպութեամբ կարողանան հեռացնել իրար դէմ մրցութիւնը արտասահմանեան վաճառանոցներում, որը ալսօր նաւթարդիւնաբերական գործի անկման գլխաւոր պատճառներէից մէկն է: Ներկայ ժողովի նպատակը պարզ է. նա հրաւիրւած է միմիայն նաւթի արտասահմանեան առևտուրը կանոնաւորելու համար: Այդ կանոնաւորման համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է միութիւն մեր գործարանատէրերի մէջ մի կողմից և միութիւն Ամերիկայի ընկերութեան հետ միւս կողմից: Այդ ձեռնարկելու ամենապարմար ընդունելի է այժմ, որովհետև վերջին տեղեկութիւններից երևում են, որ Ամերիկայի ընկերութիւնը, ինքը ալս ընդունելի միանալու միջոցներ առիթ է որոնում: Ամառս մի քանի գործարանատէրերից ստացւած են զեկուցումներ, որոնցից երևում է, որ գործարանատէրերի մէջ միտք է չղացել՝ ենթադրեալ միութեան ակցիոներական ընկերութեան ձև տալ, որի կանոնադրութեան ծրագիրը ևս ներկայացրել են Ֆինանսների մինիստրութեանը: Համակրելով այդ մտքին, Ֆինանսների մինիստրութիւնը թողատրեց ներկայ ժողովը: Գնպարտա մէնտի և գործարանատէրերի նախապատրաստական ժողովներում քննելից այդ ծրագիրը. սակայն պարզւեց, որ ընդունելի պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար նա բաւական բարդ է: Ուստի որոշեց մինչև ակցիոներական ընկերութեան կազմելը՝ դիմել աւելի միջակ միջոցների, կազմել փորձի համար պալմանագիր, որի ծրագիրը ալոյն մշակել են ալստեղ մի քանի մեծ գործարանատէրերի ներկայացուցիչները և որը պիտի լինի ալս օրւալ ժողովի քննութեան առարկան: Նոր առաջարկութեան գլխաւոր միտքը այն է, որ կէրոսին վաճառելու գործը արտասահմանում չանձնւի միմիայն այն ֆիրմաներին, որոնք աչնտեղ ունին արդէն կազմակերպւած գործ: Ի վերջոյ ասեց թէ Ֆինանսների մինիստր պր. Ս. Իւ. Վիտտէ չալտնել է, թէ նա շատ ուրախ կը լինի, եթէ ներկայ ժողովը փակւելով՝ կը տալ կենդանի և լաւ կազմակերպւած գործ արտասահմանեան առևտրի համար ¹⁾»:

¹⁾ ձառի բովանդակութիւնը մենք քաղել ենք ռուսաց «НОВОСТИ»

բոլորը միաձայն բաժանեցին՝ պր. Կալալեակու կարծիքը ժողովի մնացեալ ժամանակը նւիրեցին ալն հարցի քննութեան՝ ինչպէս արդեօք հաշտեցնել մեծ և փոքր գործարանատէրերի շահերը արտահանութեան գործում: Սակայն ոչ մի եզրակացութեան չհասան, ուստի միննոն հարցին նւիրեցին և երկրորդ ժողովը՝ որ կալացաւ 4-ն հոկտեմբերի:

Մեծ գործարանատէրերը առաջարկում էին՝ դաշնակցութեան մէջ իւրաքանչիւրի մասնակցութեան չափը որոշել համաձայն նորա գործարանի արդիւնաբերութեան, որի որոշելու հիմք ընդունել վերջի երեք տարիներից մէկի ընթացքում արտահանած քանակութիւնը: Սակայն փոքր գործարանատէրերի ներկայացուցիչ պր. Արշ. Յովնանեանը ալդ անլարմար գտնելով՝ առաջարկեց մասնակցութեան չափը որոշել համեմատ դէպի Բաթում արտահանածի, որովհետեւ մեծ գործարանատէրերը ալդ անելու միջոց չունին: Նոքա, շնորհիւ մի քանի հանգամանքների, ստիպւած են իրանց գործարանների ամբողջ արդիւնաբերութիւնը արտահանել դէպի Բաթում, որովհետեւ Ռուսաստան կէրոսին ուղարկելը կապւած է մեծամեծ ծախքերի հետ, որը անելու դժբաղդաբար միջոց չունի փոքր գործարանատէրերը, մինչդեռ դէպի Բաթում ուղարկելը համարեա թէ ոչինչ դժւարութիւն չի ներկայացնում նորա համար: Ալդ մասին մի կերպ համաձայնութիւն կալացնելուց լետու, որոշեցին ալն գլխաւոր կէտերը, որոնց հիման վերալ պիտի խմբագրէր ենթադրեալ դաշնակցութեան պալմանագիրը, ապա ընտրեցին մի մասնաժողով նախագահութեամբ իսկ. պետ. խորհր. վ. ի. Դոլուբովի, պալմանագիրը խմբագրելու համար: Մասնաժողովի անդամ ընտրեցան Նորէլ Ֆիրմալի ներկայացուցիչ պր. Վելեամինով, Կասպեան-Սե-ծովեան ընկ.—պր. Ֆէլզլ, Կասպեան ընկ. պր. Ղուկասեան, Շիրալեւ և ընկ.—պր. Պրոկոֆիւս, Թաղիւսի—պր. Շոն և փոքր գործարանատէրերի—պր. Յովնանեանը: Մասնաժողովի պարապմունքներին մասնակցելու հրաւիրեցան Ֆինանսների մինիստրութեան օրէնսդէտ պր. Բիւլիստին և արդարադատութեան—Կունիցկի, Կիււի համալսարանի պրոֆեսոր Յիտովիչ, որը ալդ ժամանակ Պետերբուրգ էր, և երդեալ հաւատարմատար Պոտէխինը:

Ալդ մասնաժողովը հոկտեմբերի 21-ն նախարարիւնաբերողների երրորդ ժողովին ներկայացրեց ենթադրեալ դաշնակցութեան համար մշակած պալմանագրի վերջնական խմբագրութիւնը: Ահաւասիկ ալդ պալմանագրի համառօտ բովանդակութիւնը, Բազւի կերոսինագործարանատէրերը պալմանատուում են վաճառել իրանց կէրոսինը արտասահմանեան վաճառանոցներում՝ հինգ անդամներից բաղկացած կոմիտէի միջոցով և առետրական գործակալների ձեռքով: Որոշւած է իւրաքանչիւր

գործարանատիրոջ մասնակցութեան չափը արտահանութեան գործում որոշել ի նկատի առնելով 1892 թ. ընթացքում իւրաքանչիւրի արտահանած քանակութիւնը, Որոշւած քանակութիւնից աւել արտահանած իւրքանչիւր փութ կէրոսինի համար մեղաւոր գործարանատէրը լօղուտ դաշնակցութեան պարտաւոր է վճարել 15 կոպէկ, Առետրական գործակալները ընտրւած են ալն գործարանատէրերը, որոնք արտասահմանում ունին արդէն կերոսինի կազմակերպած առևտուր—Նորէլ և Ռոտշիլդ, Նոքա ալդ կերոսինը վաճառելու են իրանց անունով, կերոսինի վաճառման գործին վերաբերեալ բոլոր կարգադրութիւնները անում են գործակալները, Նոցա ձեռքումն է գտնուում Բազւից արտահանելու, Բաթում պահելու և արտասահման վաճառելու գործը, Բալց և Կոնստանտնուպոլսի արտաւոր են իրանց գործունէութեան մասին հաշիւ տալ կոմիտէին, որը, եթէ կամենալ, իրաւունք ունի ստուգել տեղում, եթէ տւած հաշիւներից պարզւի գործակալների դանդաղութիւնը և առհասարակ նոցա անտարբերութիւնը դէպի նրանց լանձնած գործը, ալդ դէպքում կոմիտէտը կատարեալ իրաւունք ունի նոցա հեռացնել ալդ պաշտօնից և նոցա տեղը կարգել ուրիշներին, միմիայն համաձայն ընդհանուր ժողովի որոշման, Պաշտօնից հեռացրած գործակալներին տրուում է իրաւունք բոլորովին հրաժարել դաշնակցութեանը մասնակցելուց և պալմանագրի լօղւածները կատարելուց ազատ են, եթէ միայն իրանք ալդ բանը կամենան, Կոմիտէտի պարտաւորութիւնն է հսկել գործակալների և գործարանատէրերի իրանց վրայ առած պարտականութիւնների ճիշտ կատարելու վրայ, Նա է որոշում պատրաստելիք կերոսինի չափութիւնները և գործակալների ծախսերի չափը, Նա է գործարանատէրերի հետ հաշիւները վերջացնում, Ալդ հիմքերի վրայ դաշնակցութիւնը կազմւած կը համարւի եթէ 85% բոլոր գործատէրերի կըստորագրեն, և զօրութիւն կունենալ մինչև 1-ն ապրիլի 1899 թ.: Սակայն եթէ ալդ դաշնակցութիւնը վերածւի ակցիոներական ընկերութեան և կամ թէ պալմանագրի որ և է լօղւածի միտքը կամ խմբագրութիւնը փոխւի, կոմիտէտը ընդհանուր ժողովի լանձնարարութեամբ կարող է դիմել մինիստրութեան, որի թուլտութեամբ միմիայն կը կատարեն ալդ բոլորը, Ալդ դէպքում պալմանագրի թէ մնացեալ լօղւածները և թէ նոր մտցրած փոփոխութիւնը պարտաւորեցուցիչ է բոլորի համար:

Պալմանագրի թերութիւնները քննելուց առաջ մենք աւելորդ չենք համարում մի քանի խօսք ասել ժողովում կազմած ցուցակի և նախարարիւնաբերողների մասնակցութեան չափը որոշելու մասին, Պալմանագրի 2-րդ լօղւածին կցւած է Բազւալ կերոսինագործարանատէրերի ցուցակը և նորա դէմ նշանակած է իւրաքանչիւրի մասնակցութեան չափը, Ուշագրու-

թեամբ եթէ նալէք ալդ ցուցակին, իսկոյն և եթ կը նկատէք, որ ալդ ցուցակից մի քանի գործարանատէրեր, թէն շատ փոքրաթիւ, դուրս են ձգւած և մի քանի գործարանատէրերի իրաւունք է տւած աւելի քանակութիւն արտահանել, քան նա արտահանել է 1892 թ.: Եւ ուլքեր են ալդ աւելի մեծ քանակութեան իրաւունք ստացողները: Նոքա, որոնք մասնակցել են ժողովին կամ անձամբ կամ թէ լանձնարարել են ուրիշին իրանց փոխանակ պաշտպանել իրանց շահերը: Մենք կարծում ենք, որ ճշմարտութեան դէմ մեղանշած չէինք լինել, եթէ ասենք, որ իւրաքանչիւր դուրս գնացողը, նոյն իսկ ներկայացուցիչները, գլխաւորապէս իրանց մասին են մտածել: Բաց ալդպիսի գործում, երբ կերոսինագործատէրերի «լինել թէ չլինեն» է վճռւում, չէր կարելի անձնականը ընդհանուրի շահերից գերադասել:

Այսպէս թէ աչնպէս, ժողովները վերջացան և կառավարութեան ներկայացուցիչ՝ պր. Կաւալեակին՝ ապագալ դաշնակցութեանը խոստացաւ արտօնութիւն ձեռք բերել. դեռ պաշտօնապէս չալտնի չէ, սակայն լուր է պտտում թէ Անդրկովկասեան երկաթուղու Ֆրախտից, Բագլից մինչև Բաթում, Նաւթարդիւնքների համար կը պակասացնեն 7 կոպէկ ¹⁾:

Ալժմ, անցնելով պալմանագրի քննութեան, Նախ և առաջ պէտք է ասենք, որ ալդ պալմանագրի հիւան վրալ կազմած դաշնակցութիւնը աչնքան էլ լաւ ապագալ չի խոստանում. թէն ժամանակաւորապէս կարող է աւելի լաւ լինել քան հիմա է: Մեր կարծիքով նա մեր տեղական վաճառականների անկման վերջին հարածը կը տալ. Արդեօք թնչ է նշանակում, որ մեր կերոսինը արտասահման պիտի վաճառւի Նորէլի և Ռոտշիլդի ձեռքով և նոցա անուճով: Չէ որ ալդ նոցա փալկալած միտքն է, չէ որ ալդ էին ուզում ճոքալ Քանի տարի է, որ ճոքալ ամեն միջոց գործ էին դնում ալդ նպատակին հասնելու, լինել ուսաց կերոսինագործարանատէրերի միակ ներկայացուցիչը արտասահմանեան վաճառանոցներում. սակայն ալդ չէր տոլղւում, որովհետև որոգալթ ընկնողները շատ շուտ էին հասկանում իրանց աննախանձելի դրութիւնը և մի կերպ ազատւելով փախչում էին: Ալդ բոլորից չետոլ տլսօր մենք փառաւոր կերպով տալիս

¹⁾ Նորէլի ընկերութեան վարչութիւնը Պետերբուրգից սոխ դեկտ. 7-ին հեռագրեց Բաքու, թէ կառավարութիւնը մերժեց արտօնութիւններ տալ միութեանը. ալդ պատճառով Նորէլի ընկ. վարչութիւնը առաջարկում է միութեանը մասնակցողներին՝ քանգել պալմանագիրը որ ստորագրած էր հոկտեմբերի 26-ին: Բաքուից Թիֆլիս ստացած հեռագիրը աւելացնում է՝ գործարանատէրերի տաւահատութիւնը զարհուրելի է: Վաղը, 18 դեկտ., նշանակւած է ընդհ. ժողով: Բաքուի իրաւաքանները հաւատացնում են որ Նորէլը իրաւունք չունի պալմանագիրը քանգել և խախտել միութիւնը:

ենք նոցա կատարեալ իրաւունք կարգադրել մեր ապրանքի վրայ ինչպէս կը բարեհաճեն և նրանց ընտրում ենք մեզ համար տուտարական գործակալներ արտասահմանեան վաճառանոցներում: Նրանց գործակալներ ընտրելով, մինն ունի ժամանակ տալիս ենք նրանց աշխատի արտօնութիւն, որ ոչ մէկը զաշակցութեան մասնակցողներին չունի: Այդ աշն է, որ եթէ նրանք կանգնած լինին իրանց կոչման բարձրութեան վրայ, մենք իրաւունք ունինք հեռացնել նրանց ալդ պաշտօնից, նշանակելով նրանց տեղը ուրիշին մինն ունի ժամանակ նոքա իրաւունք ունեն թողնել զաշակցութիւնը, հեռանալ և նորանից անկախ կերտինի առևտուր ունենալ արտասահմանեան վաճառանոցներում: մինչդեռ զաշակցութեան միւս մասնակցողներին ոչ մէկը ալդ անելու իրաւունք չունի, հակառակ դէպքում կը վճարի մեծամեծ տուգանքներ: Մենք դէմ չենք նրանց գործակալ ընտրելուն, ընդհակառակը շատ ուրախ ենք որ գործը բանիմաց ֆիրմաների ձեռքին է կենարոնանում: Յամենաշն դէպս նրանք աւելի բան կարող են անել, քան ուրիշը տեղական ֆիրմաներից: Բայց մենք դէմ ենք գործակալներին աշխատի տրտօնութիւն տալուն և մեր կերտինը նրանց անուշով ծախելուն: Եւ ահա թէ ինչո՞ւ Մի երկու կամ երեք տարի գործակալի պաշտօնը նրանք կը վարեն, ինչպէս ալդ վալել է բարեխիղճ գործակալին, արտասահման առևտայ կերտինը կը ճանաչել Նորէլի և Ռոտշիլդի անունով, առևտայ գործարանատէրերի մրցումն աւելի ևս չի լինի: Այդ ժամանակ եթէ նրանք սկսեն թող վերաբերել դէպի իրանց պարտաւորութիւնները, իսկ կոմիտէտը ալդ տեսնելով հեռացնի նրանց գործակալի պաշտօնից, ասացէք խնդրեմ, ի՞նչ փեսա ալդ դէպքում Նորէլին կամ Ռոտշիլտին: Հողը պատրաստել են, արտասահման մեր կերտինը նրանց անուշով են ճանաչում, հետեապէս նրանց էլ դիմելու են աշխտեղի վաճառականները: Բաւարարութիւն տալ նրանց պահանջին միշտ կարող են, որովհետև Նորէլ և Ռոտշիլդ իրանց սեփական գործարաններից արտահանում են մօտ 15 միլիոն փութ կերտին, որ կազմում է աւելի քան 25% ամբողջ արտահանութեան: Նոր գործակալներ կը նշանակեն, ուրեմն կը սկսի մրցումն նորերի և հների մէջ, Մինչև զաշակցութեան կերտինը կանոնաւոր կերպով վաճառելը, զաշակցութիւնը ստիպած կը լինի մեծամեծ փեսաներ կրել, որ չամենաշն դէպս ցանկալի չէր ալդ կարճ ժամանակամիջոցում: Որպէս զի ապագայում ալդպիսի դէպքեր պատճառ չդառնալին զուր տեղից փեսաներ կրելու, հարկաւոր է զաշակցութեան կերտինին ուրիշ անուն տալ. միմիայն ոչ Նորէլ և ոչ Ռոտշիլդ: Ալդպիսով թէկուզ գործակալները տարէնը մէկը փոխի, զարձեալ չի կարող դիմադրել զաշակցութեան: Ուրեմն պալմանագրի ալդ փողածը ռիսալ է: Սխալ է նաև աշն, որ կոմիտէտը իրաւունք չունի խառնելու գործակալները կարգադրութեան մէջ վերաբերեալ կերտինի վաճառման: Գործա-

կալները, որպէս մարդիկ, ենթակալ են սխալման, ուստի կարծում ենք շատ մեծ պատասխանատուութիւն են լանձն առնում գործակալները՝ իրանց վրալ առնելով բոլոր կարգադրութիւնները։ Այդ դէպքում կերտինագործատէրերի և կոմիտէտի մէջ տարաձայնութիւններ շատ շուտ կը ծագեն և գուցէ պատճառ լինեն դաշնակցութեան քանդակում։ Այդ անկարմարութեան տեղիք չտալու համար մենք կարծում ենք աւելի լաւ կը լինի, եթէ գործակալները գործեն կոմիտէտի ձրագրով և հրահանգներով, որը պիտի հաստատուած լինի ընդհանուր ժողովից, որպէս զի իւրաքանչիւր գործարանատէր իմանալ թէ ինչպէս և ինչ եղանակով են գործում գործակալները — Վերջապէս անչաջող է և քանակութեան չափը որոշելու Արտահանելիք կերտինի քանակութեան չափը որոշել են՝ ընդունելով 1892 թ. արտահանած քանակութիւնը, որպէս նորմա։ Սակալն ալ սխալ է։ Յատկի է, որ 1892 թ. սաստիկ խոլերալի պատճառով համարեալ թէ բոլոր փոքր գործարանատէրերը չունիսից մինչև հոկտեմբերը դադարեցրել էին իրանց գործերը։ Իսկ մեծ գործարանատէրերը՝ Նորէլ, Ռոտշիլդ և ուրիշ մի քանիսը մի րոպէ անգամ չեն դադարեցրած իրանց գործերը։ Նոքա, կրկնակր ու ճիկ տալով թէ ծառադրներին և թէ բանւորներին, շարունակում էին իրանց գործերը նոյն կարգով, ինչպէս էր խաղաղ ժամանակ և մի բան էլ աւել։ Գործարանների դադարած լինելու պատճառով Անդրկովկասեան երկաթուղու վագոնների մեծ մասն էլ դատարկ ճանապարհի վրալ էր մնացել։ Այդ հանգամանքից օգտուելով՝ նա մանաւանդ որ վագոնների կարգադրիչ մասնաժողովի կողմից արգելք կամ մերժում չկար, Նորէլ, Ռոտշիլդ և մի քանի ֆիրմաներ խոլերալի ժամանակ արտահանեցին աւելի քան կարող էին ուրիշ ժամանակ։ Իսկ խեղճ փոքր գործարանատէրը ալ անելու միջոց չունէր փողի սակաւութեան պատճառով։ Այդպէս ուրեմն տարալ ընտրութիւնն էլ անչաջող է։ Սակալն մենք սրբազան պարտականութիւն ենք համարում ասել, թէ մասնակցութեան չափը որոշել համաձայն գործարանատէրերի որ և է տարի արտահանած քանակութեան — մենք սկզբունքով սխալ ենք գտնում, որովհետև արտահանած քանակութիւնը երբէք ճիշտ գաղափար չի տալ գործարանի արդիւնաբերութեան մասին։ Շատ անգամ պատահում է, որ մէկ գործարանատէր առնում է միւսից կերտինալն պալմանով, որ ապրանքը լանձնի առնողի գործարանի պահեստների մէջ, Գործարանատէրը ալ առած կերտինը ծախում է կամ վագոնի կամ նաւի մէջ։ Այդ դէպքում վաճառւած կերտինը հաշւում է որպէս արդիւնաբերութիւն ալ գործարանի։ Մենք կարծում ենք որ ալ հանգամանքը բաւական պերճախօս կերպով վկայում է, թէ որ աստիճանի սխալ է ժողովի որոշումը։

Ահաւասիկ ալ բոլոր հանգամանքներն են պատճառ, որ ալ օր պալմանագրին ստորագրողների թիւը չի աւելանում։ Քէն լուր է պտտում,

որ 65% արդէն ստորագրւած են, բայց մենք հաստատ աղբիւրներից գիտենք, որ այդ լուրը սուտ է: Գուցէ ստորագրել խոտացողների թիւը հասնի 65%, բայց այդ էլ կասկածում ենք:

Սակայն գործարանների արդիւնաբերութեան ճիշտ չափը որոշելու համար մենք կ'առաջարկէինք հետեւեալը. տեխնոլոգներից և ինժեներներից հարկաւոր է կազմել մի մասնաժողով, որին և պէտք է լանձնել՝ կերտսինագործարանների ցուցակ կազմել՝ որոշելով նրանցից իւրաքանչիւրի արդիւնաբերութեան չափը: Մասնաժողովը այդ կարող է որոշել՝ ի նկատի առնելով նաեւ զտելու կաթսանների թիւը և նրանցից իւրաքանչիւրի պարունակութիւնը (емкость): Պարզենք մեր ասածը օրինակով. դիցուք X. գործարանը ունի 4 հատ կաթսա 2000 փութ հում նաւթ պարունակող և 6 հատ—1500 փ. ուրեմն եթէ այդ կաթսանները բոլորը բանելիս լինին օրական մէկ անգամ՝ X. գործարանին հարկաւոր է հում նաւթ $(2000 \times 4) + (1500 \times 6) = 17000$ փութի, Հաշուով՝ թէ իւրաքանչիւր 3 փ. կամ քիչ աւել հում նաւթից ստացւում է մէկ փութ կերտսին, կիմանանք որ X. գործարանը օրէկան կարող է պատրաստել 5000—5600 փ. կերտսին, իսկ մէկ տարում 1,800,000 փ.: Այդպէս որոշելով իւրաքանչիւր գործարանի արդիւնաբերութեան չափը՝ կիմանանք Բաքու շրջակայքում գտնուող բոլոր գործարանների արդիւնաբերութեան չափը: Բայց որովհետեւ բոլոր գործարանների արդիւնաբերութեանը անհամեմատ աւել է ներկալ պահանջից և արտահանածից, ուստի կարելի է հաւասարաչափ կերպով չափաւորել արդիւնաբերութիւնը պահանջին հետ: Այդպէս կարծում ենք տարաձայնութիւններ, անբաւականութիւններ այլ ևս չեն լինիլ, ոչ ոք չի կարող դանդաղեցնել թէ իրան քիչ է նշանակած, կամ միւսին աւել:

Ընթերցողը արդէն ծանօթ է պալմանագրի թերութիւնների հետ: Մեր վաճառականներից մի քանիսը՝ Մանթաշեան, Թաղիւս, եղբ. Բուդաղեանները, Գր. Լիանոզովը և ուրիշ մի քանիսը միանգամայն հակառակ լինելով ժողովի միջոցներին ու չկամենալով միմեկին ժամանակ պատճառ դառնալ կազմած միութեան քանդակելուն՝ հեռագրեցին մանուֆակտուրայի և արդիւնաբերութեան դեպարտամէնտի ղերեկտոր գաղտնի խորհրդական պր. Կաւալեակուճ՝ խնդրելով թուլատրել, լանձին պ. Մանթաշեանի, ունենալ երրորդ առևտրական գործակալ: Հեռագրի պատասխանը մերժումն եղաւ: Սակայն այդ մերժումն նրանց չլիառեցրեց, նրանք կրկին ուղարկեցին մի ընդարձակ հեռագիր, որով թուելով մի առ մի պալմանագրի թերութիւնները, խնդրում են փոխել պալմանագրի մի քանի

յօդածները ըստ իրանց նկատողութեան, Նախ և առաջ կոմիտէտը պիտի լինի բաղկացած առնւազն 9 հոգուց՝ ընտրւած բոլոր գործարանատէրերի համաձայնութեամբ, Լոմիտէտից պիտի բղթեն բոլոր կարգադրութիւնները, Նա պիտի լինի պատասխանատու մարմին գործարանատէրերի առաջ, Նորա հրահանգով պիտի դործեն առևտրական գործակալները, Խակ կոմիտէտը պիտի գործի համաձայն ընդհանուր ժողովի ծրագրի: Նրկրորդ՝ ոչ ոք գործարանատէրերից իրաւունք չպիտի ունենալ դաշնակցութիւնից անկախ կերտիւնի առևտուր ունենալու, հակառակ դէպքում նա պիտի ենթարկուի մեծամեծ տուգանքներու, Ի վերջոյ ասում են. «Եթէ ձերդ բարձր գերազանցութիւնը չարմար չի գտնիլ պալմանագիրը փոխել համաձայն մեր նկատողութիւնների՝ աչն ժամանակ պարտաւորելով իւրաքանչիւր տարի արտահանել 20 միլիոն փութ կերտին դէպի Ասիայի և Ներոպալի վաճառանոցները, մենք խոնարհաբար խնդրում ենք մեզ վրայ ևս տարածել աչն արտօնութեան ուժը, որը կը բարեհաճի թողատրել նորին բարձր գերազանցութիւն Ֆինանսների մինիստրը արդէն կազմած միութեան»:

Մի քանի օրից ալդ հեռագրի պատասխանը ստացւեց պր. Կաւալեակու ստորագրութեամբ, Հեռագրի միտքը մօտաւորապէս այս է. 1) Պետերբուրգի ժողովներում մշակւած պալմանագրին չստորագրող ֆիրմաները դեկտեմբերի 1-ից ոչ ուչ թող կազմեն իրանց մէջ նոր պալմանագիր՝ միմիայն անպատճառ պահպանելով իւրաքանչիւրի մասնակցութեան չափը, ինչպէս որոշած է նախընթաց պալմանագրի 2-րդ յօդածում, և պարտաւորելով որոշած քանակութիւնը արտահանել և վաճառել նոյն գներով, ինչպէս կը վաճառեն արդէն ընտրւած գործակալները, և առանձին պալմագրով որոշել նրանց հետ գործելու սահմանները: 2) Նրանց համար պարտաւորեցուցիչ կը լինի աչն պալմանագիրը, որ կը մշակուի մինիստրութեան հսկողութեամբ ամերիկական Ստանդարտի հետ միանալու համար: Համաձայն ալդ հեռագրին, նախկին պալմանագրից անբաւական գործարանատէրերը կազմելին մի ալ պալմանագիր, ստորագրելին և նաւթարդիւ նաբերողների ժողովի խորհրդի միջոցով ներկայացրին պ. Կաւալեակուն: Թէ ինչ պատասխան կը ստացուի և գործերը ինչ կերպարանք կը ստանան, մենք չենք զլանալ հաղորդել մեր ընթերցողներին:

Վերջացնելով մեր ներկայ նամակը, մենք աւելորդ չենք համարում մի քանի խօսք ևս ասել նաւթահանքատէրերի մասին, որոնց զրութիւնը ևս կարօտ է օգնութեան:

Վերջին երկու տարիների ընթացքում հում նավթի գները բաւական ընկած էին. 1891 թ. միջին տարեկան գինը հասնում էր 2³/₄ կոպէկ,

1892 թ.—1 կոպեկ, եթէ ընդունենք արդէն փորձով հաստատւած աշն իրողութիւնն թէ իւրաքանչիւր փութ հում նաւթ արդիւնէ բերելը հանքատիրոջ արժեքնում է մօտ 3—3.25 կոպ., աշն ժամանակ ոչ ու ասեմք թէ հանքատէրերի վերջին երկու տարիների միասը հասնում է մօտ 8 միլիոն ռուբլու Ալդպէս, եթէ անցնելու լինէք Բալախանու, Սարուչու կամ Ռոմանու հանքերով, զուր չաճախ, համարեա թէ ամեն քաղաքիսում, կը հանդիպէք աշնպիսի հանքերի, որտեղ միաժամանակ քաշում են 5—10 հոր, Իսկ ալդ հորերից քաշած նաւթի համար ունեն շինած կամ մի քարի ամբար (շտեմարան) կամ մի փոքրիկ երկաթեալ բեկորաւար, որոնց պարունակութիւնը 40—50 հազար փութից աւելի է: Դիցուք թէ ալդ շտեմարանները բաւականութիւն են տալիս խաղաղ ժամանակը, աշնինքն երբ ալդ հանքում ֆոնտան (շտուան) կալ, բայց շէ որ ալդ միւնուդն հանքերում նոր հորեր են փորում, աշնպէս որ կարելի է շտուան տառնալ, աշն ժամանակ ինչ անել, երբ իւրաքանչիւր օր հորը վիժում է աւելի քան 200—300 հազար փութ նաւթ, իսկ երբեմն էլ աւելի, ինչպէս էր Ասատուլլաեւի ճերկալ տարաւ սկզբներին վիժող հաշակաւոր հորը, որը օրեկան վիժում էր մինչև 800 հազար փութ, Ալդ դէպքերում մեզանում սովորաբար աշնպէս են վարում, երբ հորը ֆոնտանի նշուղներ է ցոյց տալիս, հանքատէրը իսկոյն և եթ կարգադրում է հորի չորս կողմը, կամ հանքում աւելի ազատ տեղ, հողից բարձր պատեր կանգնացնել՝ նաւթի հոսանքի առաջն առնելու համար, Բայց ալդ շատ անգամ անաջող է անցնում, աշնպէս որ մինչև ալդ հողի պատերի պնդացնելը, նոյն իսկ շատ անգամ մինչև կանգնացնելը, ֆոնտանը սկսում է խփել և նաւթի հոսանքի կատաղի ուժի առաջ ալդ պատերը անկարող են լինում դիմանալ և ալդպիսով նաւթը ցրւում է դէպի հարեան հանքերը կամ ազատ անապատում՝ կազմելով ահազին նաւթի լճեր, որոնք շատ անգամ արդելք են լինում ուղիղ հաղորդակցութեան:

Ալդպիսի դէպքերում, ֆոնտանի տէրը համարեա թէ օգուտ չի ստանում, և ալդ պարզ է թէ ինչու համար, Հարեանները բացի նրանից, որ շտուանի նաւթից օգտւում են, պահանջում են նաև մաքրել հարեան հանքերը լճերից, Հանքատէրը, որպէս զի ըստ կարելոյն խոս տալ ալդպիսի ծախքերից, հէնց որ հորը ֆոնտանի նշուղներ է ցոյց տալիս, իսկոյն և եթ ծախում է նաւթը տիրող դնից անհամեմատ էժան, Ալդ հանգամանքը ինքն ըստ ինքեան աղղում է նաւթի գների վրայ, որի շնորհիւ նա ընկնում է, Տարաւ ընթացքում տաանեակ ֆոնտաններ են վիժում և իւրաքանչիւրը քիչ թէ շատ լաւ ֆոնտանը սարսափելի կերպով իջեցնում է նաւթի գները, Հէնց ալդ իսկ պատճառով նաւթի գինը տարաւ ընթացքում մի քանի անգամ թանկանում է: Ալդպէս՝ առատութեան, շտուանների ժամանակ դները իջնում են մինչև $\frac{1}{2}$ կոպ., իսկ շտուան-

ները դադարելուց չետոյ 1—2 ամսույ ընթացքում բարձրանում մինչև 2—2 $\frac{1}{3}$ կոպէկ:

Սխալ է այն կարծիքը, որ շատերը չափոնում են՝ իբր թէ Նաւթի վաճառման գինը կապ ունի կերոսինի գներին հետ: Սրան հերքելու համար մենք բաւական ենք համարում ասել հետեւեալը. 1888 թ. Բագու կերոսինի փութը վաճառւում էր 30 կոպէկ, իսկ Նաւթը 2 $\frac{1}{2}$ կ. մինչդեռ Նաւթի միենոյն գներին 1891 թ. կերոսինի փութը վաճառւում էր 10 կոպէկ, Վերջապէս այս տարի չուլիս ամսին Նաւթի գինը իջաւ մինչև $\frac{5}{3}$ կոպ., իսկ սեպտեմբերին բարձրացաւ մինչև 2 $\frac{1}{2}$ կոպ., բայց կերոսինի գինը չուլիսին բարձրացաւ 5 $\frac{1}{3}$ կոպէկ էր, իսկ սեպտեմբերին 4 $\frac{1}{2}$ —4 $\frac{1}{3}$ կոպէկ:

Նաւթի վաճառման գները գլխաւորապէս կախած են Նաւթահանքերի Նաւթի ժամանակաւոր առատութիւնից կամ պակասութիւնից: Հարկաւոր է միմիայն տեղ տալ այդ ժամանակաւորապէս աւելացած Նաւթին և Նաւթի գները ալ ևս արդարեւ չաճախակի տատանման չեն ենթարկւի: Գորա համար հարկաւոր է ունենալ Նաւթահանքերում մեծ պահեստներ, որտեղ կարելի լինի տեղաւորել այդ ժամանակաւոր աւելացած Նաւթը, որը և կը գործադրւի, երբ հանքերում Նաւթի պակասութիւն կը զգացւի: Այդպիսով մենք պահեստում միշտ Նաւթ կ'ունենանք: Սակայն այդ պահեստները չպիտի ծառայեն զանազան մարդկանց լոկ շահասիրական նպատակներին: Նրանք հաւասարաշափ պէտք է մատչելի լինեն առանց խտրութեան բոլոր հանքատէրերին, որոնց հանքերը գտնւում են Բագու շրջակայքում: Ենթադրելի պահեստները պիտի պարունակեն առնաւոր երկու ամսույ պաշար—45—50 միլ. փութ հում Նաւթ, իւր պէս զի ազատ լինի ամենալն տեսակի զեղծումներից, որը սովորական բան է մեր վաճառականների համար, ցանկալի է որ այդ պահեստները գտնւեն կամ Նաւթարդիւնաբերողների ժողովի իրաւասութեան և պատասխանատւութեան տակ և կամ թէ այդ նպատակով Նաւթարդիւնաբերողներից ընտրւի մի կոմիտէտ, որին և կը լանձնւին այդ պահեստներին վերաբերեալ բոլոր գործերը:

Սակայն այդ անելու և իրագործելու համար առնաւոր կը գործադրւի 1,250,000 ռ., որը դժբաղդաբար ներկալ հանգամանքներում չի կարելի ճարել հանքատէրերի ձեռքում: Կառավարութիւնը մեծ օգնութիւն հասցրած կը լինէր հանքատէրերին, եթէ բարեհաճէր թողաւորել երկարատեւ վարկ (догоспрочная ссуда) այդ 1,250,000 ռ. համար: Սակայն, ինչպէս իմացանք, այդ մասին խնդիր առաջարկւել է երկրորդ ժողովին Պետերբուրգում, բայց չի քննւել՝ թողնելով աւելի պատեհ ժամանակի: